

נתן זך
DIC, CUR HIC?
אמור, מדוע זה כך?

גרשום שלום ולטר בנימין: סיפורה של

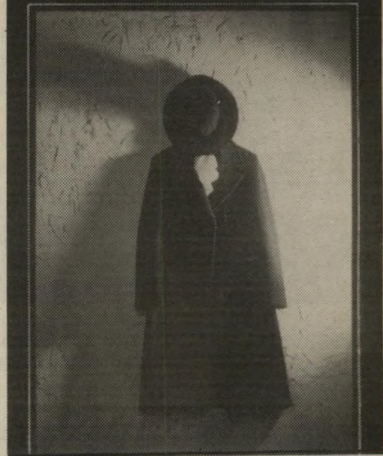
ידידות *

השאלה אם אמנם עוד תיתכן טראגדיה בנוסח זו של יוון העתיקה או של המאות ה-16 וה-17 בעולם המודרני — היא שאלת סרק. ייתכן מאוד, לא, קרוב לוודאי, שאין לנו יצירות כשיעור קומתן של אדיפוס או המלך ליר, וכי כל מי

גרשום שלום ולטר בנימין

סיפורה של ידידות

ספירת אפיקים עם עוכר

שמציג בצירוף את מוח הסוכן של ארתור מילר או אף את הנריק איבסן ואוגוסט סטרינברג, או את מחזותיהם הפיוטיים של גרסיה לורקה, פיראנדלו ות.ס. אליוט, מעורר על עצמו גיחוך יותר משהוא חוטא לאמת. קרוב לוודאי שבעולמה של ספרות האבסורד שראשיתה, לא כפי שנהגים לחשוב ביצירותיהם של פרנץ קפקא, ז'אן-פול סארטר ואלבר קאמי — כי אם, לפחות במידה שאינה פחותה, בספירה של האשק (שווייט), רמארק (במערב אין כל חדש) וסופרים אחרים של מלחמת העולם הראשונה, אין מקום עוד ליצירה המתימרת להתבסס על ביטחון כי "אם ההכרה שלנו נעלמת, הרי זה עלימנט שההכרה האינסופית והנצחית תועשר בדרך זו..." כלומר, עלימנט ש"נעשיר את אלוהים" (מיגל דה אונאמונו, חחושת החיים הטראגית).

הרי אפילו הוגההדעינות הספרדי הקאתולי תובע מאיתנו ללמוד "לעשות את עצמנו מגוחכים" (שם) — ממש כאילו היה הוא עצמו האשק, ברטולט ברכט או כן ארצו הפיקטיבי דון קישוט, שכמוכן לא צריך היה ללמוד את שניתן לו בשפע מידי הטבע. כשביל אונאמונו, הגיבור הטראגי הגדול שבכולם הוא אותו אביר ספרדי אביון המייצג, לרעתו, את "הסתירה בין מה שהעולם הינו כהתאם להסכרוי של היגיון המרעי, לבין מה שהיינו רוצים שיהיה, בהתאם לקביעתה של האמונה הרחית". וספק אם אריסטו או קובעיהלכה מאוחרים יותר של תורת

* גרשום שלום, ולטר בנימין: סיפורה של ידידות. הוצאת עם עובד.

הטראגדיה היו מזכים את דון קישוט שלנו בעטרה נכבדה מזו של הטראגיקומדיה שהיא צורתו המודרנית המקובלת של הז'אנר בעולם שבו יותר מדי מחוות גדולות ונאצלות מסתיימות בספירה של המגוּחך והנלעג, אם לא בזו של התוהו. במקום השאלה, אם עוד תיתכן טראגדיה בעולמנו, מן הראוי היה איפוא לשאול: להיכן נעלמה הטראגדיה בימינו, שהרי השאלה הנכונה, לא המופרכת, היא הפותחת את השער הנעול, ובכך, הטראגדיה לא פרשה ולא נעלמה. בתורת כינוי — "טראגי" — היא מוגלית יום יום ושעה שעה ממחוזותיו של הגורא והנאצל והמוכרח, זה המסוגל לעורר בנו את המזיגה הדרושה של "אימה ורחמים", לחיצותיו של יום יום גחמני והפכפך הגדוש פורעניות אך לא טראגדיות. וכך תאונת-הרכים הקטלנית שבה נהרגו כך וכך בני-אדם היתה אסון נורא אבל ספק אם היתה טראגית כמובן הישן האריסטולי של המושג; העובדה שהאה שגילה את עיקבות אחיו האבדו כעבור 30 שנה והגיע לביתו כדי לפגוש בו רק עלימנט לשמוע שהלה הלך לעולמו יום קודם לכן — היא אולי בחזקת "לעג הגורל", אך לא טראגית. והעובדה שלא הצלחתי להשיג כרטיסים להצגה שמוניטייה הולכים לפניה היא בוודאי ובוודאי לא "טראגדיה אמיתית". אף-על-פי שהעיתונות, ועימה לשון הריבור, נטוּת להציג את כל אלה כטראגדיות ממש.

אל הרחוב

על השאלה להיכן פרשה הטראגדיה ניתן, איפוא, להשיב כמה תשובות. וקודמת לכולן זו, שהיא ירדה מן הבימה ויצאה לרחוב, מקום שם אבדו לה כמעט כל מאפייניה הקודמים. אבל לא רק לרחוב יצאה. נדמה לי שמועטים המחזות בני מאה השנים האחרונות, שרוח הטראגדיה, זו שעל פי פרידריך ניטשה וריכארד ואגנר הורחה ברוח המוסיקה, מאפיינת אותן, כמו כמה מן הרומאנים הידועים של אותה תקופה: ברלין, כיכר אלכסנדר של אלפרד רבלין, כיכר וושינגטון של הנרי ג'ימס (שאתה מרומאניו גם נקרא בשם המוזה הטראגית) וכן רומאנים אחרים שלו, ג'וד האלמוני של תומאס הארדי, החטא ועונשו של פיודור דוסטויבסקי ואנה קארנינה של לייב טולסטוי, כמה מסיפוריו של דניאל הוט'ז'ון ויליאם פוקנר האמריקאים, ואפילו סיפוריהם של ג'ק לונדון, ארנסט מינגוויי ואותו מתחח להר הנועש של מלקולם לאורי. וניתן היה למנות עוד רבים.

כלומר, הטראגדיה שלא יצאה לרחוב "ירדה"

שני ירדים

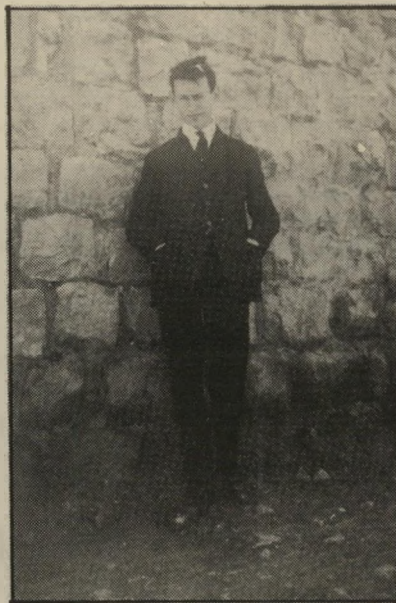
גרשום שלום נולד בברלין ב-5 בדצמבר 1897. בן למישפחה יהודית מתבוללת ואמידה, שאחד מחבריה (דודו) ייצג את המפלגה הקומוניסטית ברייכסטאג — הפרלמנט הגרמני של רפובליקת ויימאר. למד באוניברסיטות ברלין, יינה וברן וסיים את לימודיו באוניברסיטת מינכן. תחילה למד מתימטיקה ופילוסופיה ואחר בלשנות שמיית. לבסוף פנה למדעי היהדות, ובעיקר לקבלה ולתורת-הנסתר. בתחום זה גם כתב את הדיסרטאציה שלו. בסתיו 1923 עלה ארצה והועמד בראש המחלקה העברית והיהודית בספרייה הלאומית בירושלים. בסוף 1925 התמנה מרצה לקבלה באוניברסיטה העברית ומ-1933 ועד פרישתו ב-1965 פרופסור למיסטיקה יהודית. מתואר בצדק כיצור המחקר המרדני של המיסטיקה היהודית וספרות הקבלה לדורותיה. כן התפרסם כחוקר שבתאי צבי והתנועה השבתאית. נפטר בשנת 1982 כששמו הולך לפניו בכל ארצות התרבות.

ולטר בנימין נולד בברלין ב-15 ביולי 1892. אף הוא בן למישפחה יהודית מתבו-ללת ואמידה. מגיל צעיר נספח לתנועות נוער אנטי-בורגניות שהכשירו את הקרקע למארכסיזם של שנותיו המאוחרות. למד פילוסופיה בברלין ובמינכן והושפע ממשנתו של מרטין בובר. חיבור הדוקטוראט שלו נכתב בנושא "מושג ביקורת האמונות ברומאנטיקה הגרמנית". מסתו על "קירבה מתוך בחירה" של גתה פורסמה וזכתה לשבחים רבים מפיו של הוגו פון-הופמנסטאל. ואולם עבודת-ההסמכה שלו בנושא "מקורות הטראגדיה הגרמנית" נדחתה על-ידי אוניברסיטת פראנקפורט, מה שסגר בפניו את שער האקדמיה בה ראה את ייעודו. ב-1933 יצא לגלות בפאריס, שם התיידד עם ברטולט ברכט ובני חוגו וכתב כמה מהחשובות במסותיו, ביניהן חיבורים על אמונות הצילום והקולנוע. ב-1940 ניסה לחצות את גבול צרפת-ספרד, כשהוא מצויד באשרת-מעבר לארצות-הברית. כשפקידים ספרדיים שמו מיכשולים בדרכה של חבורת הפליטים היהודים — כנראה בניסיון לסחוט מהם שוחד — שם קץ לחייו בנטילת רעל. ברכט הציב יד לקיצו בשירו "להתאבדותו של הפליט ו.ב."

סוכן-נוסע שדינו נחרץ, או לבלות-הזקנות האומללות והמובטות של קיץ ועשן או ביבר הזוכיכח של טנסי ויליאמס — דמויות טראגיות, בלי ספק, בלשון העיתונות, אבל הרבה פחות טראגיות, בלשון הספרות, ממדיאה ואנטיגונה היווניות או מפרה של ראסין — ואפילו מגיבורותיו של פראנסואז מוריאק או צ'זארה פאבזה.

אבל קיימת כתובת נוספת שהרוח הטראגית — כבחינת זן הנמצא בסכנת הכחדה — פנתה אליה במצוקתה המודרנית. כתובת שאינה בחזקת כתובת כלל, שהרי היא כל מקום, כדרך שזמנה כל זמן. אלא שאנחנו, בנים דרור שמאס בספרות "ספרותית" מדי, ואולי כבר נכדים ונינים לאותו דור, רק גילינו אותה מחדש, ואפשר שרק פנינו אליה ביתר תוקף.

ואכן, האם רבות הן הטראגדיות היווניות שעלילותיהן הקודרות שוורות מוסר-ההשכל תגיענה היום עד ליבנו כדרך שעדיין נוגע

גרשום שלום, ירושלים, 1924

לליבנו סיפורו של אפלטון על מותו הלא-טראגי כביכול של סוקראטס? וזאת — לא רק משום שאנחנו מעדיפים את הטראגדיות שלנו "מן החיים", לא עוד לטראטורה או פואזיה נאצלת, אלא מפני שדווקא ז'אנר זה, הטראגדיה, סבל בזמננו יותר מכל חבריו מן ההשוואה שכפה עלינו עוד הנטוראליזם של המאה הקודמת עם החיים. ובאמת, כמה "טראגדיות" או כיוצא בהן שכתבו פרסי ביש שלי, ג'ון קיטס ולורד ביירון עשויות להשתוות לטראגדיות המגולמות בעצם חייהם הטראגיים של אנשים אלה? והאם כתב האנס פאלאדה הגרמני, כרי להביא דוגמה קרובה יותר,

ולטר בנימין, ברלין, 1926

על פי ההירארכיה הקודמת — לפרוזה האמנותית, תוך שהיא מאכזרת בדרך זאת כמה ממאפייניה אבל מצילה את נשמתה, אותה נשמה שמיגל דה אונאמונו חרר כל-יכך להשתמרותה בעולם התמרני-הגינני-מדי-כופר של ימינו. ואולי אפשר לחבר את השניים: הטראגדיה יצאה לרחוב וירדה לפרוזה — בעת ובעונה אחת. זו שנותרה, לעומתה, על הבימה ברמות מחזה נאלצה לעיתים קרובות להסתפק במשהו שהוא פחות טראגי, כמובן הישן, מזה המצוי במיטב הפרוזה. המלך ליר הזקן קיפל את אברויו, ארו את תיבת-האיפור שלו, נטל עימו את הטכסט המשוכפל של תפקידו והפך להמלכ'יש או לאותו

ספר המתקרב בעוצמת אוירתו הטראגית לדיווח פשוט, יבש וענייני של קורות חייו של הסופר האומלל?

יצירתם הטראגית של דוסטויבסקי, אנטון צ'כוב ואפילו קנוט האמסון, לעומת זאת, כמו מגמדת את מידות הטראגדיה הגלומה כחיהם. אבל האם כך הוא — מפני שהיו אמנים גדולים יותר משהיו אנשים? רוצה לומר, מפני שהצליחו להרים ולרום מיטען אומללות-חיים ממוצעת ואולי יותר ממוצעת — סליחה על גסות הניסוח — עד למדרגת אותה משמעות אוניברסלית הרת-גורל שבלעדיה אין אומללות חיים אלא זו בדיקו, נתח פרטי של "לדות קשה" שכבר הפכה להלצה בלשון ימינו הפוסט-פרוידיאנים.

כך או כך, מי יכחיש שדורנו, דור השואה וההמלחמות האמון על טראגדיות "חיות" שלא היו רוגמתן בהיסטוריה, מעדיף להתנזר מן הז'אנר הבימתי גם במקום שאנחנו עדיין נפעמים ממנו (רגישים וסנטימנטליים כמות שנותרנו מתחת למעטה הקשוח) במקום שחוש הביקורת, הסלידה מן המוגפה והאירוניה אינם עשויים להרוס באותה הקלות: חיייהם של אנשים בני זמננו הרומים לנו בבעיותיהם ובמנטאליות שלהם עד שכמעט יכולים היינו לבוא במקומם, לחיות את חייהם, על כל האימה והחמלה שאלה מעוררים. כמעט, אבל לא לגמרי.

אומץ-לב ותבוסה

מטעם זה אנתנו קוראים את סיפרו של גרשום שלום, ואולי באמת מוטב לומר כאן: גרהארד שולם, ולטר בנימין: סיפורה של ידידות. כאילו היה טראגדיה לכל דבר.

הרי הוא עומד בכל הרישות של המחמירים. במרכזו גיבור אנושי בכל חולשותיו (אחרת לא היה נוגע לליבנו) אבל גם רמות שהיא "למעלה מן הטבע", גיבור" המגלם בחייו אותה מזיגה של "אומץ-לב עם תבוסה", שאותה דורש המילון. אומץ-לב וכוח התגברות שהם אמנם נדירים ומפליאים, אבל עדיין נבדר "האפשרות" והסכנה, לא אבסורדיים. אדם שהעמיד את אומץ-ליבו למיבחן העליון אשר לו היה מסוגל, אדם שחרף נטייתו להתאבדות עשה ניסיון כביר למצות את חייו עד תומם. אדם שגורלו נגזר מאופיו — ממש כמו בגדולות שבטראגדיות העתיקות — אבל מצויה בו גם אותה "נקודת-תורפה טראגית" — אותה "טעות בשיקול-הדעת" — שאריסטו תובע מן הגיבור הטראגי שלו, ואשר גרשום שלום מאבחן בניסוח חד וחודת כל-יכך באחד ממיכתביו לידידו ולטר בנימין, שבו הוא מתייחס לסתירה האינטלקטואלית שאליה נקלע זה בניסוחיו המארכסיסטיים המנוגדים, לפי פירושו של שלום, לרוחו המטאפיזי:

לא שאותה לוחם, אלא שהנך לוחם בתחמושת, שהנך ממלא בכתבך במידה גוברת שטר מטריאליסטי [מארכסיסטי — ז'אן] אשר בהחלט אינך מסוגל לפרוע; אינך מסוגל דווקא משום הדבר האמיתי ביותר והמהותי ביותר, אשר יש לך או אשר מהווה